

Casinos, ca

Cultura, educació i assistèn

Fa gairebé 200 anys, la societat del país estrenava un nou paradigma presidit per l'economia industrial i la urbanització creixent del territori. L'eclosió del nou model urbà portava associat un canvi social i noves necessitats en l'àmbit cultural i formatiu. És en aquest context que sorgeixen les primeres entitats arreu

del territori que vindran a suplir les necessitats assistencials, educatives i culturals —i també de lleure— d'aquella societat que s'estava forjant. El seu naixement en la base del teixit social representaria l'emergència del que dècades més tard s'anomenaria societat civil. Al cap de dos segles, la seva presència

BIBLIOTECA

dossier

>> Interior del Centre
Republicà Federal
de Palamós [1925-1933].

SAM PALAMÓS COLL. J. COLLMER TRIAS

fè i cultura

cia del poble per al poble

i imbricació en la vida de pobles i ciutats ens continua interpel·lant. En el context de crisi en el qual estem instal·lats, representen una via de cohesió social i d'accés a serveis tangibles i intangibles gens negligible i, com a comunitats vives que són, s'han adaptat als nous temps amb èxit desigual. Aquest treball

vol presentar, des de diferents perspectives, la seva realitat —de la qual les comarques gironines han estat i són bressol i escenari de riques i innovadores experiències— i la seva manera d'encarar el futur com un repte més.

Rosa Maria Gil i Tort

AM STI. FELIU DE GUÍXOLS

Cafè i cultura per arreglar el món

Casinos, ateneus i societats, una experiència ciutadana d'autogestió

Durant les primeres dècades del segle XIX es registra un canvi social derivat del nou model econòmic capitalista, bàsicament industrial. El nou context, eminentment urbà, genera necessitats i problemes que l'embrionària implicació de l'Estat en el benestar de les persones no vol ni pot resoldre. És així com sorgeixen petits nuclis associatius que, amb constants i variants, s'estenen per tota la geografia catalana. En essència, la iniciativa s'articula en funcions de suplència, especialment en el camps de la previsió social i la formació d'adults i de dotació d'espais de sociabilitat, en què la trobada al cafè propicia iniciatives culturals i lúdiques diverses, sense oblidar la dimensió econòmica d'aquests centres com a lloc de negoci basat en els contactes socials. En el pla econòmic, també cal contemplar la iniciativa de cooperativa de consum que l'existència de certes entitats i espais propicia.

ROSA MARIA GIL I TORT > TEXT

«La vida quotidiana de les persones ordinàries que viuen en societat només a una mirada trivial pot semblar trivial».

JOSEP GUISADO. «Cultura popular, identitat i política, una reflexió antropològica, una aproximació històrica». *Terme*, núm. 10 (2005).

La taxonomia ens porta noms tan evocadors com *El Porvenir*, *La Unión*, *La Constància*, *La Amistad*... i recull variants funcionals i patrons territorials diversos, tal com es veurà en l'article elaborat per Erika Serna i Teresa Solé. També variarà el nom oficial del centre, que es pot escurçar o traduir segons les èpoques. La nomenclatura es divideix en dues grans esferes: el casino, amb finalitats eminentment recreatives, i l'ateneu, nascut de la voluntat de formació de les classes treballadores analfabetes a conseqüència de l'absentisme escolar i el precoç treball infantil a les fàbriques i al camp. Aquesta educació no formal es complementarà amb conferències i cursets, en una tradició que ha arribat fins als nostres dies. En

aquests centres sovint també s'introduirà l'higienisme i la gimnàstica, absents dels programes escolars de l'època. Al mateix temps, la pràctica esportiva és l'embrió de moltes entitats, com el mateix Grup Excursionista i Esportiu Gironí, i segueix essent una constant que ha arribat fins avui.

Autogestió avant la lettre

Entre el casino i l'ateneu, hi ha un petit univers que matisa la realitat amb denominacions com societat, cercle, centre, sovint acompanyades de l'apel·latiu que definia la ideologia dels fundadors, ja sigui de caire religiós, polític o filantròpic. Tal com s'anirà veient al llarg del dossier, l'entitat originària pot haver derivat en altres funcions complementàries seguint els signes del temps. Veurem, per exemple, que a l'Alt Empordà la majoria

La nomenclatura es divideix en dues grans esferes: el casino, amb finalitats recreatives, i l'ateneu, amb la voluntat de formació de les classes treballadores

PERE DURAN

sorgeixen com a associacions de socors mutu —vet aquí els noms— i després derivaran cap a perfils d'ateneu o casino segons el cas. A la resta del territori, la fundació d'un centre se sol deure a finalitats recreatives, sovint per organitzar els actes de la festa major i el carnaval, i a poc a poc s'amplien i consoliden com a entitats de serveis en la societat que l'acull. En aquest sentit és il·lustratiu l'estudi de cas d'El Fraternal de Palafrugell, que presenta M. Concepció Saurí.

Una anàlisi de l'ADN de totes aquestes entitats revela unes constants que les defineixen i acoten respecte a d'altres associacions i iniciatives. En primer lloc es tracta d'un fenomen urbà, en el sentit de vila o ciutat, que convoca, en essència, assalariats i senyors. Uns amb horari i els altres amb molt de temps lliure. Es basen a exercir una suplència i independència del poder, en tots els àmbits, practicant la democràcia

interna en juntes i assemblees. D'aquesta manera esdevenen un espai de sociabilitat generador d'hàbits de conversa i consum cultural, de transmissió de valors i coneixement i, sobretot, de cohesió social entre iguals. En els pobles, la filiació als centres pot esdevenir més transversal, mentre que a les poblacions més importants es troben locals destinats als diferents grups socials.

Més de 150 anys fent cultura i alguna cosa més

La majoria dels centres veuen la llum al llarg del segle XIX. Les primeres iniciatives que tenim documentades serien d'entorn a 1845, data de les primeres activitats documentades del Casino Gerundense. Durant els anys trenta del segle XX viuran la seva etapa daurada amb gran efervescència. No hi serà gens aliè el perfil republicà de molts d'aquests centres, especialment els de caire més popular. La

>> Ambient de conversa a la gran sala del cafè d'El Fraternal de Palafrugell.

Esdevenen un espai de sociabilitat generador d'hàbits de conversa i consum cultural, de transmissió de valors i coneixement, i de cohesió social entre iguals

Un projecte coral

Aquest dossier té els seus inicis en una experiència de treball en equip desenvolupada durant l'any 2009 com a projecte d'exposició finançat per la Casa de Cultura de Girona. Un nombrós grup d'historiadors i arxivers del territori ens vàrem trobar per elaborar un treball de camp sobre la incidència del fenomen en l'àmbit gironí. Coneixíem la rica i variada història dels nostres casinos, ateneus i societats, i que era indissociable de la vida local de cada lloc. També érem conscients del ric llegat patrimonial i documental d'aquestes entitats. Tot plegat ens animà a engegar un ambiciós treball orientat a la realització d'un cens de les entitats existents i desaparegudes, que s'havia de presentar en una exposició que presentés la magna dimensió del fenomen, imprescindible per entendre la nostra realitat social i cultural. Aquesta exposició es complementava amb un catàleg i tenia vocació d'esdevenir itinerant i, en darrer terme, de fixar en els locals existents la memòria històrica de cada entitat mitjançant un element permanent. Vàrem arribar a identificar un total de 216 centres, alguns d'històrics i molts encara actius. Tot plegat, però, com tantes iniciatives sorgides aquests darrers anys, es va veure estroncat per la crisi omnipresent que ens estenalla. Serveixi aquest treball de reconeixement als 23 autors que van col·laborar en el projecte, raó essencial de la riquesa i qualitat de la informació recollida. No podem citar aquí el nom de tots. Figuren en un llistat a la *RdG* digital, i de ben segur que els trobareu, a cada poble i ciutat, liderant la recerca històrica amb esperit infatigable malgrat les circumstàncies, i treballant en arxius, biblioteques i instituts, dels quals obren la porta cada dia malgrat la manca de recursos. El nostre agraïment i reconeixement més sincer, i també a la institució per haver-nos fet confiança en aquell projecte.

Rosa Maria Gil i Tort

>> *Entrada del teatre del Patronat Parroquial de Can Panxut de Salt (1964).*

AM SALT. COL. V. SANTIAGO. AUTOR DESCONEGUT

Guerra Civil suposarà una batzegada forta, com era previsible, i la postguerra marcarà un canvi de signe en un ambient gens propici a la sociabilitat i a les iniciatives ciutadanes. Molts centres pateixen la depuració material dels seus fons bibliogràfics i documentals i també —cas encara més trist— de les persones que estaven a càrrec de la institució. Serà, sense matisos, l'etapa més fosca a què s'han d'enfrontar aquestes institucions. Les que sobreviuran ho faran entre la reorientació d'objectius i la fèrria fiscalització d'activitats i participants. En aquest moment es percep també un canvi en la manera de divertir-se de les persones. Neixen les primeres discoteques i sales d'espectacle en detriment dels espais tradicionals i, a la costa, aquest fenomen es troba molt relacionat amb la consolidació del turisme.

Els darrers anys del franquisme representen per a aquestes entitats una certa revifalla com a espais de reflexió, debat i presentació de propostes culturals i cíviques alternatives. Alguns dels centres aixoplugaran grups de teatre que seran l'embrió de brillants formacions de primera línia que renovaran l'escena del país, ja en democràcia. El mateix passarà amb les corals i grups musicals i amb moltes de les iniciatives culturals que floriran en les dècades següents, i que reconeixen la funció de bressol que els atorgaren aquests centres.

L'arribada de la democràcia, malgrat les bones perspectives iniciades a l'etapa anterior, va portar la decadència i desaparició de moltes entitats. El canvi de paradigma es concreta en part en les dificultats de mantenir un patrimoni arquitectònic ric però sovint decrepít, davant dels arguments de l'especulació i el progrés, tal com descriu Gemma Domènech en el seu article. La manca de relleu generacional en els llocs de decisió i també, en bona mesura, el sorgiment d'entitats amb funcions similars promogudes per un Estat que no valora prou a priori les potencialitats ciutadanes d'aquests espais faran la resta. Casinos, ateneus i societats són, per a les institucions de govern, elements del passat que cal protegir i mantenir, però sense una aposta seriosa d'integració en el nou model. Els ajuntaments i la mateixa Generalitat despleguen una xarxa de nous equipaments com centres cívics, biblioteques... que es veurà complementada per la

L'arribada de la democràcia, malgrat les bones perspectives iniciades a l'etapa anterior, va portar la decadència i desaparició de moltes entitats

AC CERDANYA. FONTS J.M. MARTÍ TERRADA. AUTOR DESCONEGUT

iniciativa de les obres socials de les caixes, que en època de bonança també contribuïen amb els seus equipaments socials a ampliar l'oferta sense racionalitzar la necessitat i la despesa. La ubicació i idoneïtat d'alguns d'aquests nous equipaments a vegades duplicarà funcions en condicions avantatjoses. Tot plegat condemna casinos i ateneus a sobreviure amb minses quotes i a dependre cada vegada més de les subvencions.

Innovar per continuar essent el que eren

Aquest seria el retrat dels nostres espais de sociabilitat fins al 2009, i aquesta era la situació amb què ens trobàrem els participants en l'estudi de camp realitzat en aquella data. Decadència i poques expectatives descrivien la situació de la majoria dels centres, molts dels quals es plantejaven el seu traspàs a mans

municipals per continuar subsistint. En els darrers tres anys, el panorama d'aquests espais socials ha variat lleugerament. La sacsejada imposada per la crisi ha ressituat les seves funcions i ha obligat a replantejar-se d'altres fonts de finançament en el nou context. Per una banda, l'experiència i la tradició d'anys i, sobretot, la imbricació social d'aquests centres en l'entorn els ha erigit com a espais de introspecció veïnal i de provisió de vida social i serveis culturals a l'abast, entre usuaris de sempre i nous. Per altra banda, casinos, ateneus i societats han vist com les possibilitats de competència dels equipaments públics —i també dels adscrits a les obres socials de les caixes— disminuïen, desgraciadament, uns per la manca de recursos i personal, i d'altres per la reorientació de les entitats financeres. Les retallades també han afectat de ple les subvencions

>> Entrada del teatre del Casino Ceretà a la plaça de Barcelona. Puigcerdà, cap a 1910.

«Algú s'ha preguntat, si els ateneus s'haguessin de crear avui, quines necessitats de la societat haurien d'ajudar a solucionar? La resposta és segurament la clau per saber què fer si volem sobreviure».

MARTA SUBIRÓS, presidenta del Casino Menestral Figuerenc. *Ateneus* núm. 4, juny de 2011.

La sacsejada imposada per la crisi a aquests espais ha ressituat les seves funcions i ha obligat a replantejar d'altres fonts de finançament en el nou context

>> *Retrat de grup de l'Orfeó Popular Olotí (1918).*

que mantien aquestes velles entitats, però també és cert que la seva filosofia i essència basada en la cooperació, el voluntariat i el fet d'haver crescut i sobreviscut en un entorn de precarietat econòmica permanent les ha agafat més preparades per al declivi.

El 14 d'abril de 2012, en el context de l'assemblea general de socis, la Federació d'Ateneus de Catalunya, nascuda el 1983, i que actualment agrupa 150 entitats, presentava el seu Manifest. En el document es refermaven els seus valors de cultura associativa de base en la defensa de la llengua i el país i es reivindicaven els seus valors de respecte, igualtat, civisme, democràcia i solidaritat. El Manifest animava a reunir actius socials i culturals davant la difícil situació, i posava a disposició del país l'experiència, el potencial humà i les infraestructures per continuar desenvolupant les funcions i objectius que marcaren l'inici d'aquestes entitats. En definitiva, «treballar com ho hem fet sempre, col·laborant amb les administracions i actius culturals del país, per garantir un treball comú per projectar un futur millor».

En l'horitzó dels responsables de moltes d'aquestes societats es beslluma la necessitat de no perdre el caràcter d'avantguarda del primer terç del segle XX, de recuperar en la societat de la informació l'esperit de l'ateneu com a generador de debat social i integrador de nous, com va passar amb la creació

de casals obrers, centres catòlics... Tot plegat en el marc de la nova societat en xarxa i de col·laboració amb els altres equipaments públics veïns. Aquesta realitat es descriu en l'article que sobre la dimensió més contemporània d'aquests centres ha escrit Pep Torner.

Ja per acabar, recollim una aportació de Pep Montes, [Ateneus núm. 3, desembre de 2010], aleshores director del CoNCA, que defensava que per mantenir el paper innovador dels ateneus calia deixar la història al seu lloc. «Una idea que pot ser polèmica. [...] Les entitats actuals idealitzen el passat i sembla que el que hem de fer ara és el mateix que es feia fa un segle. Això és traïr l'esperit ateneista, perquè no innovem [...]. Si perdem aquesta perspectiva perdem l'essència dels ateneus».

Rosa Maria Gil i Tort
és historiadora i arxivera.

Per saber-ne més

BAGUÉ, Enric. *El Palafrugell popular*. Ajuntament de Palafrugell. Palafrugell, 1995.

GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i dels moviments cultural a Catalunya, 1900-1936*. Fundació Alexandre Galí. Barcelona, 1982.

Ateneus, núm. 1 al 6. Federació Catalana d'Ateneus. Barcelona, desembre 2009 – juny 2012.

«Les entitats idealitzen el passat i sembla que el que hem de fer ara és el mateix que es feia fa un segle. Això és traïr l'esperit ateneista, perquè no innovem»

PERE DURAN

Formació i lleure per a tothom

Federals, utòpics, republicans i catòlics a la recerca d'un espai propi

El segle XIX fou un període de transformació dels sistemes de producció que comportà canvis socials i ideològics importants a la societat de l'Antic Règim. La lluita per la imposició dels nous temps en contraposició a les anteriors classes dominants va marcar aquell període. Dels països europeus arribaren tendències liberals que s'anaren imposant a la nostra societat. El fenomen de l'associacionisme n'és un exemple. L'aparició de casinos i ateneus com a fenomen col·lectiu sorgit al nord dels Pirineus amb plantejaments elitistes va ser copiada en alguns casos per les classes benestants; en d'altres, aquestes entitats van adaptar-se a casa nostra com a instrument eficaç de popularització de la cultura i de les idees que han impactat la nostra societat en el darrer segle i mig i, en certa manera, han jugat un paper principal en la modernització del país. Són la resposta d'una societat per a la qual les formes anteriors resulten obsoletes, i que per primer cop situa el centre de les relacions socials fora de l'Església com a únic referent.

>> *Detall de la biblioteca del Casino La Constància de Sant Feliu de Guíxols.*

ERIKA SERNA I M. TERESA SOLÉ > TEXT

El desenvolupament econòmic i social de la Catalunya preindustrial és la llavor de l'esclat de l'associacionisme popular, que no es pot comparar amb el d'altres llocs ni per la vitalitat ni per la implantació ni per la perseverança, especialment entre les capes populars. Amb el nom d'ateneus, foment, casinos, centres, grups corals, associacions recreatives o patronats catòlics, sorgeixen entitats que duen a terme activitats semblants i obtenen una gran acceptació general, ja que saben captar i canalitzar les necessitats i les deficiències

d'una part de la societat. En un principi no disposaven de cap regulació normativa de reconeixement del dret d'associació i, per tant, tenien els drets de llibertat de reunió i d'expressió molt limitats. Però l'any 1887 es promulga la Llei d'associacions, que regula i reconeix totalment l'exercici d'aquest dret reconegut per la Constitució. La normativa afectava tota classe d'entitats que no tinguessin una finalitat civil o comercial. Per això l'estudi de l'associacionisme a casa nostra té una font important, malgrat que fragmentària, en la documentació generada en compliment de la normativa. En tot

De les aproximadament 250 entitats gironines estudiades, més del 60 % corresponen a l'Empordà

SAM PALAMÓS. COL·L. J.M. SERRA. FIGA

>> *Representació teatral al pati de l'Esbarjo Popular de Palamós als anys trenta del segle passat.*

cas, la informació que es troba en els reglaments, llistats i tràmits escrits pels quals es feia efectiu el control governatiu complementa la que es pot treure dels fons documentals conservats d'algunes de les associacions, de les publicacions de l'època, de bibliografia i de fonts orals. A les ciutats, pobles i viles perdura el record popular de l'associacionisme del passat o es fa efectiva la seva presència en aquelles entitats que encara continuen actives.

Les fitxes recollides en el treball de camp conjunt a les terres gironines per estudiar aquesta experiència demostra que la seva incidència a les comarques fou desigual. De les aproximadament 250 entitats gironines estudiades, més del seixanta per cent corresponen a l'Empordà. Al Gironès i la Selva el fenomen també fou important, i a la Garrotxa destaca Olot com a població on es concentraren la major part d'associacions de la comarca.

Des de l'aparició de l'entitat cultural Círculo de la Literatura de Sant Feliu de Guíxols l'any 1834 i, la fundació a la mateixa població, l'any 1840, del Casino la Unión Guixolense, amb intencions culturals i recreatives, fins a les darreries del segle XIX el nombre d'entitats augmentà i ens deixà constància de les característiques bàsiques que marcarien la vida associativa: els llocs

>> *El Casino de la Unió Republicana de Cassà en el seu context urbà. Plaça de la Coma.*

de reunió i centres d'esbargiment acabaren agrupant persones que compartien una mateixa interpretació de la societat i una mateixa voluntat de preservació del seu estatus. Inquietuds polítiques i culturals queden reflectides en les activitats de les societats que tenien per centre el cafè, ànima de l'associació i font d'ingressos. Centres indiscutibles de la vida social on es practiquen jocs de taula com el billar, els escacs i nombroses variants locals de jocs de cartes, són alhora centres culturals que s'adapten a cada població per captivar el major nombre de socis possible. Sense obviar la importància de l'organització de balls i festes com carnestoltes, festes majors i revetlles, ens cal destacar el seu paper formador amb la programació de classes de lectura i l'ensenyament del català o l'intercanvi i difusió d'idees mitjançant tertúlies, vetllades literàries i conferències. Les biblioteques, amb un nombre respectable de llibres i exemplars de la premsa local, són peces fonamentals per a la culturalització dels socis. I finalment, foren els llocs clau per difondre les expressions artístiques que havien sortit amb força al nostre país: la renovació del teatre català de la mà de Frederic Soler «Pitarra» i altres autors; l'impuls i popularització del cant coral portada a terme per Anselm

AM CASSÀ DE LA SELVA. COL·L. JOAN MAYMÍ. AUTOR L.M., 1913

Cal destacar el seu paper formador amb classes de lectura i de català o l'intercanvi i difusió d'idees mitjançant tertúlies, vetllades literàries i conferències

Clavé, fins al punt que aparegueren associacions exclusivament corals com la figuerenca Societat Coral Erato (1862), procedent de la fusió de tres seccions corals del Casino Menestral, l'Artístic i el Figuerenc; i l'organització de Jocs Florals i altres certàmens literaris que participaren, juntament amb les associacions exclusivament literàries, en la creació i difusió de la literatura catalana.

A les poblacions amb una classe benestant rellevant políticament i socialment, les primeres associacions que apareixen són els casinos dels senyors. Aquests centres perseguïen l'entreteniment dels socis, és a dir, foren de caràcter estrictament recreatiu, i les expressions polítiques no hi eren permeses. És el cas del Casino Gerundense (1845) a Girona o el Casino Ceretano (1875) a Puigcerdà, on també influï la presència de la burgesia barcelonina que hi estiujejava. D'altres exemples són el Círculo Olotense (1855) a Olot, del qual s'han de buscar els antecedents en la Sociedad Filarmónica Olotense (1845), o la Sociedad del Casino de la Bisbal, que impulsà la creació del Teatre Principal, un dels pocs edificis construïts exclusivament pel teixit associatiu bisbalenc. Malauradament fou destruït per un incendi després de dècades d'abandonament. Totes aquestes entitats eren elitis-

SAM LLORET DE MAR. - FONTS FAMILIA MARTÍNEZ-PLANAS. AUTOR: EMILI MARTÍNEZ PASSAPERA

>> *Seu del Sindicat Agrícola de Lloret de Mar al carrer Sant Pere, ca. 1930.*

tes, i s'hi prohibia l'entrada a determinades classes socials, per la qual cosa a les mateixes poblacions es crearen els casinos més populars. Aquest fenomen s'observà també als nuclis industrials del Gironès, la Selva i el Baix Empordà. A Blanes es fundà l'any 1862 el primer Casino de propietaris i menestrals benestants; a Lloret trobem el Círculo Lloretense, dels «senyors», i el Casino Industrial, i a Cassà, l'any 1862, els tapers fundaren La Industrial. A aquesta mateixa població, trobem un exemple clar de la capacitat d'adaptació que mostraren algunes de les entitats de més llarga durada: el Centre Econòmic (1889), de les classes benestants, es convertí en els anys trenta del segle xx en el Centre Republicà Federal. Per acabar, exemples d'identificació amb les classes populars foren el Casino Menestral Figuerenc (1856), que ha mantingut el nom

Des de l'aparició de l'entitat cultural Círculo de la Literatura de Sant Feliu de Guíxols, l'any 1834, fins a finals del segle XIX, el nombre d'entitats augmentà

AM LLAGOSTERA, COL·L·LABANS

>> *Cambrers del Casino Llagosterenc els anys 1920.*

fins avui; el Casino Palafrugellense (1859), que en desaparèixer l'any 1887 fou l'origen del Centre Fraternal i del Centro Obrero, o el Casino dels Nois de Sant Feliu de Guíxols (1851), conegut també com a Casino La Constància o Casino La Nueva Constància.

D'acord amb les tendències ideològiques que impregnaren la societat, a finals del segle XIX comencen a aparèixer els centres de tendència catòlica, alguns dels quals s'identifiquen clarament amb les idees carlines i amb un ideari integrista, com el Centre dels Catòlics de Banyoles o el Centre Catòlic d'Olot. També en aquesta època i fins al 1936 aparegueren les entitats de caire federal i republicà, amb una clara identificació amb les idees d'esquerra, i que es troben a totes les comarques, però molt especialment a l'Empordà.

L'Empordà, terra de federals

Els orígens i la implantació del moviment associatiu empordanès presenten un tret molt característic, que és l'arrelament d'un moviment de forta tradició republicana i federal que connectà amb el sindicalisme

obrer de les zones vinícoles i surotaperes alt i baix empordaneses. Les poblacions costaneres baix empordaneses, amb la indústria del suro i la zona vinícola del nord de l'Albera, representen la modernitat de l'agricultura i l'economia empordanesa destacada per Ernest Lluch. La situació privilegiada de la comarca, la seva dinàmica productiva i el veïnatge amb França creen una situació única amb relació a la resta de comarques gironines, on la presència de centres federals fou escassa i aïllada. En canvi, s'hi observa una baixa presència de cercles catòlics, amb algunes excepcions al Baix Empordà, com el Centro de Catòlics de la Bisbal, que donarà lloc al Foment Catòlic de la Bisbal i sa Comarca, que tingué continuïtat fins als primers anys del segle actual; el Cercle Catòlic de Torroella, del primer terç del segle xx; i el Centro de Catòlics de Palafrugell (1886), continuat per la Lliga Regionalista Catòlica (1907).

La majoria de les associacions empordaneses fundades des de mitjan segle XIX fins a la Guerra Civil es declaren recreatives i d'esbarjo, amb noms tan clars que no cal la consulta de les seves declaracions estatutàries. És el cas, per exemple, del Centre de Cultura i Esbarjo de Vilafant (1928). D'altres, nascudes com a entitats de socors mutus, han estat i són el centre de vida social i recreativa del poble. D'aquest tipus, se'n poden esmentar les associacions de poblacions alt empordaneses de la banda nord de l'Albera, de gran activitat suro-tapera, com La Concòrdia de Darnius (1850), La Concòrdia d'Agullana (1861), La Concòrdia de Cantallops (1864), La Fraternal d'Espolla (1869), La Fraternal de Biure (1882) i La Camèlia de la Vajol (1893).

Els reglaments i estatuts mostren només una part de la vida de l'entitat, però aspectes no visibles com les ideologies de les persones hi són soterradament. El naixent republicanisme i associacionisme agrari d'ideologia republicana, lligat més endavant a l'embranchida donada per la Llei de sindicats agrícoles del 1906, es concretarà en uns plantejaments federals a bona part de l'Empordà, i és la base social dels figurencs Casino Menestral Figuerenc (1856) i de la Societat Coral Erato (1862), encara que els noms oficials no en recullen el clar compromís ideològic, fora d'exemples

>> *Edifici del Casino Societat l'Amistat de Cadaqués, 2012.*

ERIKA SERINA

Els reglaments i estatuts mostren només una part de la vida de l'entitat, però aspectes no visibles com les ideologies de les persones hi són soterradament

AC SELVA COL. DE FOTOGRAFIES

>> Interior de la Sala d'Estar del Cercle Cultural Colomenc, en una imatge dels anys setanta o vuitanta del segle passat.

com el Centre Republicà Federal de Palamós (1893) i el Centre Federal Bisbalenc (1889). En canvi, durant el primer terç del segle xx, la identificació política apareix més clarament en els noms; n'és un exemple el Centre Federal de Llançà (1911); o els ateneus: l'Ateneu d'Art i Cultura de l'Escalà (1916), l'Ateneu Pi i Margall de la Bisbal d'Empordà (1916) i l'Ateneu de l'Armentera (1928), el Centre Agrícola i Social de Castelló d'Empúries (1911) i el de Fortià (1915).

Escissions i canvis de tot tipus han estat presents al llarg del temps, però també es freqüent la unió d'entitats per fer-ne una de més forta, cas de la Societat la Maçanetenc, que el 1939 integrà la Societat de Socors Mutus la Pau i la Unió, o la Germandat Artur Mundet de Calonge (1934), que es defineix com a entitat de socors mutus, recreativa i cultural, i integrà la Sociedad Filantrópica, Sociedad la Unión de la Marina, el Centro Recreativo Antoniense i La Bienhechora.

És evident que les activitats i popularitat de les associacions representaven un perill

per a l'ordre establert. La intolerància més manifesta envers les associacions amb referències polítiques s'exercí primer durant la dictadura de Primo de Rivera, i després amb la dictadura de Franco, que significà la desaparició de tot aquell teixit associatiu que li era contrari. Va ser un parèntesi molt llarg al qual algunes entitats van sobreviure. Però no hi ha dubte del gran paper vertebrador que han tingut els casinos, cafès i ateneus entre les capes populars, al costat d'associacions més burgeses més interessades per la cultura i les innovacions científiques i artístiques. Tots plegats, amb l'esforç comunitari dels socis, han dotat cada poble i ciutat de sales de teatre i cinema, cafès com a centres d'esbarjo i de tertúlia i biblioteques, encara en ple ús.

Erika Serna és directora de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà.

M. Teresa Solé és directora de l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà.

La intolerància més manifesta envers les associacions s'exercí primer durant la dictadura de Primo de Rivera, i després amb la de Franco

AM PALAFRUGELL. COL. ENRIC BRUQUERA

El Centre Fraternal de Palafrugell

Una societat recreativa al centre de la vila amb 125 anys d'història i projectes de futur

6.000 caràcters, amb espais inclosos, no són gaires per oferir una visió panoràmica d'una entitat que en diferents moments ha marcat el món associatiu local i, actualment, n'és la degana. Els records d'haver-hi viscut de petita —els meus pares en varen ser conserges als anys seixanta—, les anades al cinema i al teatre, la participació en balls, sopars i alguna tertúlia, el treball en el trasllat de la documentació a l'Arxiu Municipal, l'elaboració de la fitxa corresponent en el projecte Cafè i Cultura i la col·laboració en la celebració del 125è aniversari em donen prou motius per intentar-ho.

>> *Excursió d'un grup esperantista a Empúries, octubre de 1910.*

M. CONCEPCIÓ SAURÍ > TEXT

Si parlem del Centre Fraternal d'avui és fàcil que, en un moment o altre, ens referim també al seu passat i al seu futur. No és senzill destriar les perspectives. D'entrada, l'edifici d'El Fraternal és la principal referència de la plaça Nova, i el centre imposa la seva personalitat neoclàssica en una façana contínua amb El Mercantil —l'antic casino dels senyors, avui edifici municipal en espera d'un ús— i el Teatre Municipal.

L'interior d'El Fraternal, per sort, no desmereix de l'exterior: els espais són atractius i respectuosos amb el passat, amb ànima. Si tenim algun convidat foraster li podem portar, segurs de quedar bé. D'entrada, sabem que a la sala-cafè li cridaran l'atenció les caricatures dels habituals i les obres d'artistes. Trobarà un ambient acollidor i, quan ens preguntí què s'hi fa, el podrem informar que les activitats i els pú-

blics són diversos: partides d'escacs i de botifarra, lectura de diaris i tertúlia, vermuts de diumenge, partits del Barça, concerts i quines, sessions d'òpera, música clàssica i cafè-teatre, sopars, visites guiades a la Biblioteca que formen part de rutes culturals... Finalment, li podrem recomanar una visita al web del centre.

El Fraternal manté el seu caràcter d'espai de trobada i de relació. Hi ha novins que el descobreixen i s'hi afegeixen, també amb ganes «d'arreglar el món». Moltes coses han canviat, però: potser el que sorprendria més els antics socis és que no es pugui fumar i que hi hagi dones sòcies i membres de junta.

L'any 2012 s'ha celebrat el 125è aniversari del centre: s'ha presentat un llibre coral i un vídeo —que podem veure a Internet— que repassen la seva trajectòria, i s'ha instal·lat a la façana una placa de senyalització del

L'actual seu del Centre Fraternal va ser adquirida pels socis l'any 1897. Anteriorment havia acollit altres cafès i casinos

AM PALAFRUGELL. COL. RAMIR MEDIR ED. SALVADOR BONET

patrimoni local. També el 2012 l'entitat s'ha plantejat la conveniència de la creació d'un consorci per gestionar El Fraternal, El Mercantil i el Teatre Municipal. Per als socis i la Junta del centre, celebrar 125 anys ha estat una bona ocasió per agafar aire i continuar.

125 anys d'història

L'any 1887 es va fundar la societat recreativa, fruit de l'escissió del casino El Palafrugellense en dues associacions: el Centro Obrero, anarco-federal, i el Centro Fraternal, més interclassista i políticament neutral. La societat s'instal·là, de lloguer, en un petit local al carrer de Santa Margarida, on ara hi ha el Teatre Municipal.

L'actual seu del Centre Fraternal va ser adquirida pels socis l'any 1897. Havia acollit anteriorment altres cafès i casinos. L'edifici era propietat de Manuel Jubert, del món del suro. Va ser construït l'any 1878 per Miquel Barreda i va ser reformat el 1898 per l'arquitecte Martí Sureda i Vila. L'any 1899 se'n va inaugurar la part posterior, dedicada a sala de ball i teatre, on també es faria cinema. Té

l'accés exterior pel carrer de Sant Sebastià, i l'interior per la sala-cafè.

El Fraternal no és la societat d'esbarjo més antiga de Palafrugell (la primera documentada és el Casino de Amigos l'any 1853, que obrirà una extensa llista de 25 entitats fins als anys trenta), però sí la que ha aglutinat un nombre més gran de socis fins a superar el miler —la majoria de classe treballadora—, i la que ha estat més implicada en activitats locals de tota mena: lúdiques, benèfiques, culturals i reivindicatives. A més, la seva biblioteca va ser, a partir de 1932, l'única posada a disposició de tota la població menor de 17 anys.

L'entitat ha sobreviscut, amb alts i baixos, als canvis econòmics, socials i polítics. L'any 1977 va recuperar el seu nom, que se li havia canviat el 1939 pel de «Centro Español». Per fer el seguiment de la seva trajectòria, peculiaritats, efervescències, polèmiques i esllanguiments podem recórrer a publicacions i audiovisuals, i a la consulta del seu fons documental a l'Arxiu Municipal de Palafrugell.

>> El Centre Fraternal i el Casino Mercantil, establiments veïns a la plaça Nova de Palafrugell.

El Fraternal ha aglutinat un nombre molt gran de socis fins a superar el miler i ha estat molt implicat en activitats locals de tota mena

PERE DURAN

PERE DURAN

>> *Façana i cafè del Centre Fraternal.*

Projectes de futur

Els socis del Fraternal es plantegen avui com encarar el futur des del respecte al passat. Aquest edifici emblemàtic que tenen en propietat s'ha de mantenir. També es vol mantenir el caràcter del centre, obert a tota la societat. La Junta actual es planteja, en uns moments complicats, que El Fraternal continuï essent un dels referents de l'associacionisme i la cultura locals, i que

recuperi la posició central que ha exercit tradicionalment en el cor de la vila.

Per aconseguir aquests objectius la Junta ha treballat en la recuperació de la Biblioteca, en el trasllat de la documentació a l'Arxiu, en la celebració del 125è aniversari, en l'augment de la presència del centre a Internet, en la millora del funcionament i la transparència de l'entitat i en la recerca de fórmules de col·laboració amb les institucions

L'entitat ha sobreviscut, amb alts i baixos, als canvis econòmics, socials i polítics. L'any 1977 va recuperar el seu nom, canviat el 1939 pel de «Centro Español»

ons, amb empreses i particulars. En el moment d'escriure aquestes línies participa en una comissió mixta amb l'Ajuntament de Palafrugell, per valorar la possibilitat de creació d'un consorci que gestionaria coordinadament El Fraternal, El Mercantil i el Teatre Municipal. Ja d'entrada, la connexió dels edificis permetria l'ús compartit dels serveis i s'estalviarien despeses. Però el projecte va més enllà. Pot suposar un pas endavant en el lleure i la cultura al centre

de Palafrugell. Els socis tindran, com sempre, l'última paraula.

El Fraternal ha aconseguit arribar fins als nostres dies mantenint, en essència, el seu caràcter. Ara treballa per adaptar-se als nous temps, convençut que l'associació encara té sentit. Esperem que ho aconsegueixi, i que la gent s'hi pugui continuar trobant com a casa.

M. Concepció Saurí és arxivera municipal de Palafrugell.

>> Temps de formar-se i temps de badar al Centre Fraternal.

El Fraternal ha aconseguit arribar fins als nostres dies mantenint, en essència, el seu caràcter. Ara treballa per adaptar-se als nous temps

ICRPC — JORDI S. CARRERA

>> *Casino La Constància.
Sant Feliu de Guíxols.*

les de Josep Esteve al Gran Casino La Congesta de Portbou (1935) i al Casino España de Llagostera (1929-1931), i les de Rafael Masó a Cassà de la Selva (Centre de la Unió Republicana, 1912) i Viladamat (La Societat), aquesta darrera únicament atribuïda.

Pèrdues

La davallada social viscuda per aquestes entitats al llarg de la segona meitat del s. xx, associada al creixement urbanístic de la majoria de viles, ha comportat l'enderroc de molts d'aquests edificis. Les pèrdues més significatives s'han produït a localitats costaneres, i destaca per damunt de totes Sant Feliu, que ha perdut tres d'aquests edificis. Significatives són, també, les desaparicions del Gran Casino La Congesta de Portbou a la dècada dels vuitanta i la del Casino Industrial i Lloretense a la dels setanta.

A banda dels enderrocs, cal lamentar pèrdues provocades per accidents, com l'incendi del 1904 de l'edifici de Calixte Freixa per al Casino Ceretà, o les destruccions causades

per la Guerra Civil, especialment a Figueres i Portbou, i que varen afectar el Casino Menestral, la Catequística i el Casino España.

Pervivències

En l'inici del segle XXI, moltes entitats segueixen actives i amb seu als edificis que varen fer construir. És el cas la Concòrdia d'Agullana, la Unió Escaulenca, la Concòrdia de Darnius, el Patronat de la Catequística de Figueres, el Cercle Sport Figuerenc, la Unió Jonquerenca, la Unió Maçanetenca, el Centre Fraternal de Palafrugell, etc. En alguns casos les entitats s'han adaptat als nous temps i han convertit els edificis en centres culturals. El cas paradigmàtic el constitueix el Casino Menestral Figuerenc. En d'altres casos resten dempeus gràcies a la pressió popular. En els anys setanta, la Junta del Casino de La Constància de Sant Feliu de Guíxols havia convingut amb una empresa constructora l'enderroc per fer-hi un bloc de pisos, a canvi d'uns nous locals socials. La Comissió per a la salvació del

Les pèrdues més significatives s'han produït a localitats costaneres, i destaca per damunt de totes Sant Feliu, que ha perdut tres d'aquests edificis.

>> *Patronat de la Catequística. Figueres.*

Casino dels Nois, amb un informe del Col·legi d'Arquitectes de Girona i amb el ressò de la premsa, va frenar-ne l'enderroc. L'edifici fou catalogat i declarat Bé Cultural d'Interès Nacional l'any 1978.

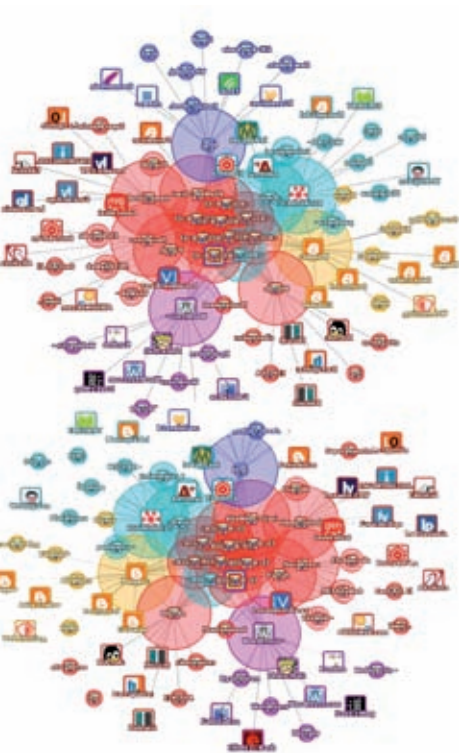
Alguns d'aquests edificis segueixen essent la seu de les entitats que els varen edificar però aquestes n'han cedit la propietat als ajuntaments per a la rehabilitació. És el cas de la Fraternitat de Biure i la Unió Terradenc, que en els anys 1995 i 2010 respectivament, van cedir les seus per ser convertides en centres cívics. En d'altres ocasions s'ha produït una cessió parcial, com la que el Casino Llagosterenc ha fet a l'Ajuntament per a l'ús del teatre. O fins i tot, una cessió de la propietat però no de l'ús, com en el cas del Casino de Vidreres. L'edifici, construït el 1885 i amb moltes ampliacions posteriors, s'havia anat deteriorant fins arribar a abandonar-se. L'any 1991, l'entitat i l'Ajuntament acorden una cessió de la propietat, rehabilitada pel Consistori i cedida a l'entitat.

El canvi de propietat es produeix sobretot quan hi ha dissolucions d'entitats. L'any

1939, quan el Casino España de Portbou es dissol, l'edifici passa a mans privades. Després de destinar-lo a bar i cinema, avui acull un hotel. També és privat, en aquest cas d'una entitat financera, el Círculo Columbense de Santa Coloma de Farners. L'entitat, creada el 1898, va deixar les activitats el 1984, i la seu, construïda en estil modernista l'any 1903, actualment acull una Llar de jubilats. La Caritat de Boadella d'Empordà, nascuda el 1906, es dissol el 1988. L'edifici és cedit al Consistori, que el rehabilita el 2003 per destinar-lo a centre cívic. La Fraternal d'Espolla va cedir l'edifici a l'Ajuntament el 1986, quan va deixar de prestar el servei de socors mutus. El Casino Caldense, fundat el 1920, es dissol el 1948 i la seu és destinada a cinema i més tard a bar. Quan, a mitjan anys vuitanta, amenaça ruïna, l'Ajuntament el compra i rehabilita i el destina a teatre i cinema.

Gemma Domènech Casadevall és investigadora a l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural.

Alguns d'aquests edificis segueixen essent la seu de les entitats que els varen edificar, però n'han cedit la propietat als ajuntaments per a la rehabilitació

Ateneus al segle XXI? Sí, si us plau

Els ateneus, casinos i societats, la versió centenària, perdurable, precursora, imprescindible i real de les xarxes socials

Les xarxes socials ens permeten ampliar el nostre món i estar en contacte amb realitats molt llunyanes, però quan volem trobar-nos, quan volem debatre, quan volem ampliar les nostres idees amb les visions dels altres, ens calen espais de trobada independents de la política i del món financer, sense interrupcions publicitàries, sense tertulians professionals que només van a vendre les seves idees i no escolten les raons dels seus interlocutors.

PEP TORNER > TEXT

La societat 2.0, aquest món digital que tenim, ens proposa una sèrie d'eines tecnològiques, amb la pantalla com a denominador comú, que ens faciliten el contacte i la socialització amb els nostres congèneres, ja siguin amics, coneguts o saludats.

Els ateneus contra les pantalles

Sabem què fan els altres quan els trobem al Facebook, sabem què pensen d'una manera sintètica quan piulen, sabem quines habilitats tenen si mirem el seu perfil al LinkedIn i sabem què necessiten i com ajudar-los a través del Crowdfunding. I sense necessitat d'entrar al distret món de les xarxes socials digitals, amb un simple correu electrònic ben repartit i comunicat podem saber les novetats del món que ens envolta,

sigui ben proper o sigui ben llunyà. Davant d'aquestes opcions que podem exercir des de qualsevol indret i, el que és més important, des de casa mateix amb un simple telèfon mòbil, un atrotinat ordinador o una prodigiosa tauleta electrònica, per què ens calen els ateneus, les societats, els casinos? No estem prou connectats?

En aquesta societat tan digital, tan virtual, els ateneus són els espais de trobada real de les persones i de les idees. Hem d'adaptar-nos als nous temps i utilitzar les tècniques i eines que calguin, però sobretot ens cal debatre i incrementar els coneixements de tots plegats, ampliant la nostra sociabilitat des de la llibertat individual. Con deien un parell de genis empordanesos (Dalí i Fages de Climent), «des l'ultra-local arribarem a l'universal». El que debatem i defensem a la tertúlia del casino ho hem de fer arribar arreu.

**En aquesta societat tan digital, tan virtual,
els ateneus són els espais de trobada real
de les persones i de les idees**

>> *Façana del Casino Menestral de Figueres.*

Sobreviure a la política formant en política (i en ciutadania)

Aquest és un dels papers fonamentals dels ateneus i societats. Des de diferents opcions polítiques se'ns ha venut sempre que la millor escola de democràcia, entenent-la com a escola de polítics demòcrates, són els ajuntaments i, per tant, la tasca dels regidors i regidores és un cicle de formació política inicial; i és aquí on discrepo. Cal una formació prèvia que s'adquireix a les entitats socials, culturals, esportives, juvenils, etc. Aprendre a respectar les opinions de tothom, seguir els torns de paraula, entendre els debats com a elements enriquidors, assumir les decisions col·legiades i defensar-les com a pròpies, escoltar els experts i compartir els seus coneixements (el tresorer sap de números, el secretari sap de normes, el músic sap de música, el mestre sap com explicar-ho, el del bar sap de cafès, el fuster sap de cadires) és l'actitud amb què s'afronten les assemblees i les juntes de les entitats i, sobretot, dels ateneus, i així és com han treballat durant cent cinquanta anys, i així és com entenc que caldria practicar l'activitat política. La militància, la implicació i el treball desenvolupat a l'ateneu —o a les

associacions i entitats en general— haurien de formar part del currículum bàsic de qual-sevol aspirant a un càrrec electe, i més si vol seguir una carrera política.

Els primers ajuntaments democràtics es van nodrir de molts activistes de la societat civil, molts d'ells dirigents dels ateneus durant els difícils anys predemocràtics, valents davant del darrer franquisme i els primers a aplicar fórmules de funcionament democràtic a les entitats a les quals dedicaven temps i esforços. Les immediateses que se'ns demanen en els temps actuals no permeten aquest imprescindible foguejament civil dels dirigents polítics, i provoca el sorgiment d'un sector polític fredament professional, a vegades més preocupat per mantenir la cadira que per desenvolupar el projecte col·lectiu per al qual ha estat elegit.

Sobreviure a la situació econòmica

Els ateneus que es mantenen en funcionament tenen a hores d'ara grans dificultats per sobreviure en l'actual conjuntura econòmica. El primer problema és el manteniment del patrimoni. Solen tenir la seu en edificis antics amb unes grans despeses de consum i de manteniment i que, a més a més, han quedat obsolets. No hi ha manera d'adaptar-los a les normatives actuals de seguretat ni d'accessibilitat, i ja no parlem de la comoditat. L'única opció que s'ha trobat fins ara és posar-se en mans de les subvencions de l'administració per poder rehabilitar aquests immobles, i aquest fet pot provocar la pèrdua d'independència de l'entitat, no només a efectes polítics, sinó també pel que fa a la programació d'activitats.

El paper de les administracions ha de ser de clar suport per mantenir els ateneus en funcionament i ajudar-los a adaptar els seus espais, però amb la mínima ingerència programàtica, i això costa molt d'entendre i, sobretot, de practicar. És imprescindible que els finançadors de les activitats i garants de la independència de l'entitat segueixin sent els socis. Les ajudes de l'administració han d'estar ben fiscalitzades perquè els diners públics s'han de gestionar netament, i cal buscar el patrocini del sector privat per desenvolupar projectes i programes, però amb la garantia que això no pot desvirtuar els continguts ni coartar la llibertat dels programes que volen els socis.

Els primers ajuntaments democràtics es van nodrir d'activistes de la societat civil, molts d'ells dirigents dels ateneus durant els difícils anys predemocràtics

La pervivència dels ateneus

Els ateneus es mantenen vius gràcies a un munt de persones que hi dediquen el seu temps lliure, la seva energia, els seus coneixements i la seva capacitat. Els trobem a les juntes directives, organitzant les activitats, posant i traient cadires... Hi col·laboren els dies festius i allarguen la jornada fins a les hores més intempestives; en definitiva, fan fàcil el desenvolupament de la vida associativa. Tota la comprensió i tot el suport és el mínim que han de rebre dels socis i de totes les persones que es beneficien de la seva tasca. No volen ni els calen homenatges, però necessiten més col·laboració i més participació. Ells n'estaran contents i la nostra societat els ha d'estar permanentment agraïda.

Pep Torner

PEP CABALLÉ

I el futur?

Els ateneus van néixer per recollir la voluntat popular, i han viscut acollint els diferents moviments culturals i socials a mesura que s'han anat produint. I aquest és el camí imprescindible: han de continuar sent útils a partir de l'evolució i adaptació de la societat actual.

Des de la seva fundació, els ateneus han estat espais centrals i agents actius de cohesió social, i sembla evident que caldrà seguir efectuant durant molt de temps aquesta tasca tan imprescindible per a un país, entre altres coses per facilitar l'accés i promoure el coneixement de la nostra cultura i de la nostra llengua entre les persones que s'incorporen a la nostra societat.

Els moviments socials actuals (15-M o 29-S i altres que sorgiran) han de formar part dels ateneus actuals i futurs. Els components d'aquests moviments pretenen canviar un món que els indigna. És el mateix objectiu que cercaven els nostres avis quan van fundar societats de socors mutus, mutualitats, casinos populars, ateneus, societats corals, etc. Els interessava

l'educació universal, impulsaven la democràcia, volien difondre la cultura, les arts, la llengua; volien ampliar els seus coneixements i que la ciència arribés a tothom... Els ciutadans d'avui busquem el mateix, encara que ho expressem de manera diferent: volem la regeneració i renovació de la democràcia; que sigui més directa, més propera i més oberta a tothom; volem gaudir de totes les arts; creiem que cal incentivar els creadors; i ens interessa que els joves tinguin una formació plena per poder preparar el seu futur.

En els estatuts fundacionals dels ateneus hi trobem articles centenaris, però d'una vigència absoluta, que ens poden guiar per fer un programa ben actual de progrés social, cultural i educatiu en el qual coincidim una àmplia majoria de ciutadans, i els seus imponents edificis patrimonials s'adaptaran per acollir-nos i ajudar-nos a desenvolupar aquest programa.

Pep Torner és gestor cultural.
Cap de l'Àrea de Cultura
de l'Ajuntament de Figueres.

>> *Assemblea de l'ateneu de la Vall de Llémna amb seu a Cartellà (Gironès).*

Aquests moviments socials tenen el mateix objectiu que els nostres avis quan van fundar societats de socors mutus, casinos populars, ateneus, corals...